

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

*Sâye-i Pâdişâhîde Mütevattın Bulunduğumuz Gördüs Kazâsı Sengistan Bir
Mahall Olub Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak Kalîçe İmâl Sanatını Lutf ve
İhsân Buyurarak Bu Yüzden Kesb-i Taayyüş Etmekde Bulunduğu...*

OSMANLI DÖNEMİ GÖRDES HALICILIĞI

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

MANİSA
2014

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
MANİSA YÖRESİ TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRÜNÜ
ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ

*Sâye-i Pâdişâhîde Mütevattın Bulunduğumuz Gördüs Kazâsı Sengistan Bir
Mahall Olub Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak Kalîçe İmâl Sanatını Lutf ve
İhsân Buyurarak Bu Yüzden Keşb-i Taayyüş Etmekde Bulunduğu...*

OSMANLI DÖNEMİ GÖRDES HALICILIĞI

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

ISBN:978-975-8628-38-4

Kapak Tasarımı: Öğr. Gör. Gürol Yeraltı

Ön Kapak Üst yazı: Gördes halkına ait mahzarın giriş kısmından. BOA. İ.DH. No: 581/40424 1-a-b.

Ön Kapak Resim. 18. Yüzyıl Gördes Halısı, Türk El Dokuması Halılar, Katalog 2, Model Kodu 143.

Arka Kapak Resim:18. Yüzyıl Gördes Halısı Konya Etnoğrafya Müzesi.

Baskı - Cilt : Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Matbaası -MANİSA

Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi

Tel: 0 236 237 71 14

1. Baskı - Ağustos 2014

Bu kitabın Türkçe yayın hakları kitabın hukuki yayımcısına ait olup her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz yeniden elde edilmek üzere saklanamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz ancak normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

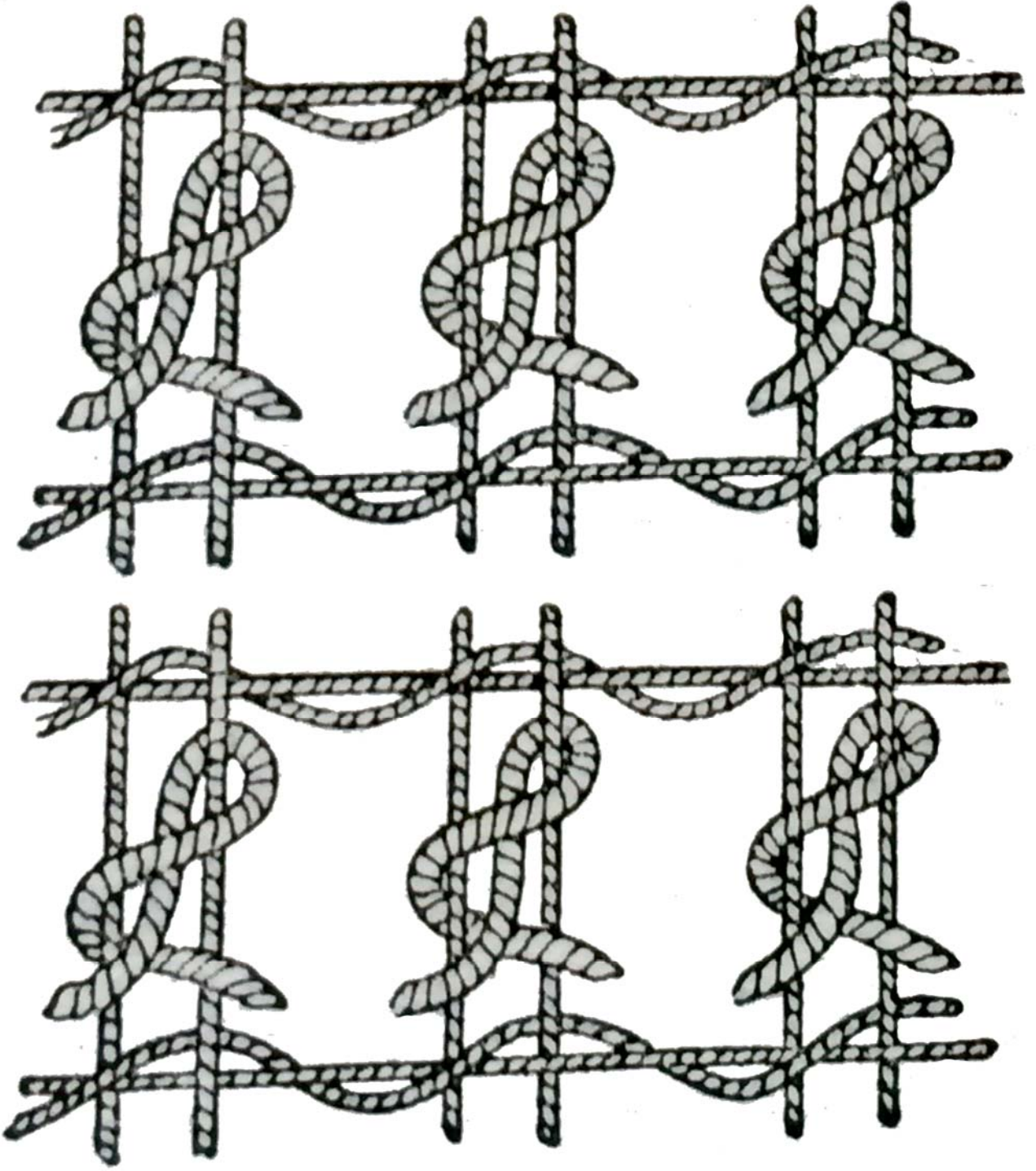
MANİSA 2014

*Sâye-i Pâdişâhîde Mütevattın Bulunduğumuz Gördüs Kazâsı Sengistan Bir
Mahall Olub Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak Kalîçe İmâl Sanatını Lutf ve
İhsân Buyurarak Bu Yüzden Kesb-i Taayyüş Etmekde Bulunduğu...*

**OSMANLI DÖNEMİ
GÖRDES HALICILIĞI**

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

MANİSA 2014

Gördes Düğümü,
Mehmet Ali Mehmedoğlu, "Halı", İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, s. 137

İçindekiler

	Sayfa
Sunuş	I
Önsöz	III
Kısaltmalar	V
Giriş	1
I-Gördes Kazasının Coğrafi, Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu	3
A-Gördes Coğrafyası	3
B-Gördes Kazasının Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
TÜRK DEVRİ HALICILIĞI	9
I-Haliciliğe Dair Genel Bilgiler	9
II-Türk Devri Halıcılığı	12
A-İlk Devirlere Ait Türk Halıcılığı	12
B-Selçuklu Halıları	14
C-Hayvan Figürlü Anadolu Halıları	15
D-Osmanlı Devri Halıları	16
1-Erken Osmanlı Devri Halıları	17
a-Birinci Tip Holbein Halıları	17
b-İkinci Tip Holbein/Lotto Halıları	18
c-Üçüncü Tip, Büyük Örnekli Holbein Halıları	18
d-Dördüncü Tip Halılar	18
e-Değişik Ressamların Resimleri ile Adlandırılan Halılar	19
2-Klasik Osmanlı Devri Halıları	20
a-Saray Halıları	21
b-Uşak Halıları	22
b1Madalyonlu Uşak Halıları	23
b2Yıldızlı Uşak Halıları	24
b3Madalyonlu ve Yıldızlı Halılardan Gelişen Halılar	24
b4Baklava Şemasında Olan Halılar	24
b5Beyaz Zeminli Kuşlu Uşak Halıları	25
b6Beyaz Zeminli Çintemani Uşak Halıları	25
b7Post Motifli Halılar	25
c-Transilvanya/Erdel Halıları	25
3-Geç Osmanlı Devri Halıları	25
a-XIX. Yüzyılda Batı Anadolu Halıcılığı	26
b-Hereke Halı ve Seccadeleri	30
c-Feshane Halıları	32
E-Gördes Halıcılığı	32
1-Gördes Halıcılığının Tarihi Gelişimi	32
2-Gördes Halılarının Çeşitleri	36
a-Kız Gördes	36
b-Göbekli Gördes	36

c-Kandilli Gördes	36
d-Avizeli Gördes	36
e-Mihraplı Gördes	36
f-Marpuçlu/Sütunlu Gördes	36
g-İbrikli Gördes	36
h-Sinekli Gördes	36
ı-Çilli Gördes	36
i-Saf Gördes	36
j-Elmalı Gördes	37
k-Taraklı Gördes	37
l-Koç Boynuzlu Gördes	37
m-Manzaralı Gördes	37
n-Nevresim Gördes	37
o-Basra Gördes	37
ö-Kızıl/Mecid/Barok Gördes	37
p-Kendirli Gördes	37

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI BELGELERİNDE GÖRDES HALICILIĞI	39
I- Gördes ve Demirci'de Kökboya Üretimi	39
II-Gördes'te Halıcılık Dışındaki Dokuma Faaliyetleri	41
III-Gördes Halılarının Tefrişte Kullanıldığı Yerler	43
A-Gördes Halılarının Padişah Saraylarının Tefrişinde Kullanılması	43
B-Amerikan Reis-i Cumhuriyet'e Ait Crown Palas'ın Kabul Salonuna Döşenmek Üzere Bir Gördes Halısının Gönderilmesi	44
C-Gördes Halısının Rodos Adasındaki Gazi Sultan Süleyman Han'a Ait Caminin Tefrişinde Kullanılması	44
D-Ayşe Sultan'ın Dairesinin Tefrişinde Gördes Halısının Kullanılması	45
E-Gördes Halısının Osmanlı Camilerinde ve Diğer Hayri Yapılarda Kullanılması	45
F-Berlin Sefarethanenin Tefrişinde Gördes Halısının Kullanılması	46
G-Viyana Sefarethanenin Tefrişinde Gördes Halısının Kullanılması	46
IV-Gördes ve Uşak Halıcılığı Aleyhine Olan Faaliyetler Karşısında Üreticilerin Tepkileri	47
A-İzmir ve İstanbul Halı Tüccarlarının Gördes Halı İmalatı Aleyhine Faaliyetleri	47
B-Gördes ve Kütahya Halı Tüccarlarının Yabancı Devletlerin Uyguladıkları Yüksek Gümrük Tarifeleri Karşısında Endişelerini Hükümet Merkezine İletmeleri	48
C-Halı Fabrikalarına Yapılan Saldırıları	49
V-Gördes ve Uşak Halıcılığını Geliştirmek için Kredi Yardımı Yapılması ve Gümrük Muafiyeti Tanınması	50
VI-Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebvî'nin Gördes Halıları İle Tefriş Edilmesi	55
A-1814 Yılında Harem-i Şerif'e Gönderilen Gördes Halıları	56
B-1815-1816 Tarihlerinde Harem-i Şerif'e Gönderilen Gördes Halıları	56
C-1832-1834 Tarihlerinde Harem-i Şerif'e Gönderilen Gördes Halıları	62

D-1842 Yılında Harem-i Şerîfe Gönderilen Gördes Halıları	66
E-1856 Tarihinde Harem-i Şerife Gönderilen Gördes Halıları	67
F-1857-1859 Tarihlerinde Harem-i Şerife Gönderilen Gördes Halıları	69
G-Mescid-i Nebevî İçin Gördes Dışında Halı Dokutulması	75
VII- Gördes Halılarının Renkleri ve Boyutları	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖRDES HALICILIĞI İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİNİN

ÖZET VE TRANKRİPSİYONLARI	79
I- Gördes ve Demirci'de Kökboya Üretimine İlişkin Belgeler	80
II-Gördes'te Halıcılık Dışında Kilim ve Çuval Dokumacılığına Dair Belgeler	82
III-Gördes Halılarının Tefrişte Kullanıldığı Yerlere İlişkin Belgeler	87
IV-Gördes ve Uşak Halıcılığı Aleyhine Olan Faaliyetler Karşısında Üreticilerin Tepkilerine Dair Belgeler	107
V-Gördes ve Uşak Halıcılığını Geliştirmek için Kredi Yardımı Yapılması, Gümrük Muafiyeti Tanınması ve Hizmeti Geçenlere Nişan Verilmesine Dair Belgeler	117
VI-Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebevî'nin Gördes Halıları ile Tefriş Edilmesi	149
A-1814-1816 Yıllarında Harem-i Şerife Gönderilen Gördes Halılarına Dair Belgeler	149
B-1832-1834 Tarihlerinde Harem-i Şerîfe Gönderilen Gördes Halılarına Dair Belgeler	172
C-1842 Yılında Harem-i Şerîfe Gönderilen Gördes Halıları İle İlgili Belgeler	180
D-1856 Tarihinde Harem-i Şerife Gönderilen Gördes Halılarına Dair Belgeler	185
E-1857-1859 Tarihlerinde Harem-i Şerife Gönderilen Gördes Halıları ile İlgili Belgeler	189
VII-Mescid-i Nebevî İçin Gördes Dışında Halı Dokutulmasına Dair Belgeler	204
Sonuç	213
Kaynakça	217
Ekler:	
Ek-1 Gördes Ayan ve Eşrafının, Gördes Halıcılığı Aleyhine Faaliyette Bulunan İzmir ve İstanbul Halı Tüccarlarının Yalan Sözlerine İtibar Edilmemesine Dair Mahzarı	222
Ek-2 Eski Gördes Halı ve Seccadelerine Ait Örnekler	223

Gördes Düğümü

Sunuş

Halıcılık insanlığın en eski ve köklü el sanatlarından birdir ve belki de kilimle beraber en önemlisidir. Halının günümüze gelinceye kadar hangi tarihlerde, nerede, kimler tarafından ne şekilde dokunduğunu, arkeolojik kazılardan ve bu kazılardan çıkan ürünleri yorumlayan sanat tarihçilerinden öğreniyoruz. Halıcılığın kökeninin milattan önceki yüzyıllara kadar gittiği yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Araştırmacılar en eski halının M.Ö. V. yüzyılda dokunduğunu tespit etmişlerdir. Arkeolojik kazılarda bilenen en eski halının Türklerin ata topraklarında bulunması, ilk halının kimler tarafından dokunduğunu da ortaya koymuştur. Hayvancılıkla geçinen ve hayvanın yününden azami derecede faydalanan Türklerin, halıyı ilk icat eden kavim olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yapılan kazılarda bulunan en eski halının Gördes düğümü tekniği ile dokunmuş olması da bunu göstermektedir. 2500 yıl öncesine ait olmasına rağmen, bulunan en eski halıda 1 cm²'deki düğüm sayısının 36 olması çok önemlidir. Bugünden baktığımız zaman ilk halının, oldukça ileri derecede gelişmiş bir teknik ve incelik barındırdığı aşikârdır.

Bugün dünyada halı dokumda iki önemli teknikten veya düğümden bahsedilmektedir. Biri Türk düğümü olarak da bilinen “Gördes Düğümü”, diğeri de İranlılar ait “Sine Düğümü”dür. Dünyaya Türk düğümü olarak nam salmış “Gördes Düğümü”nün ne kadar önemli olduğu da böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

İklimlere ve kültürlere göre değişiklik gösterse de halının icadı, insanlık adına çok önemli bir aşamayı gösterir. Türk, Hint, Çin, İran ve Afgan coğrafyasında en temel yer döşemesi olan halı hakkında Türkiye’de yeterince çalışma yapılmadığı için, Batılı tarihçiler yanlış sonuçlara ulaşmaktadırlar. Özellikle halının kaynağı, kullanılan teknikler ve desenler konusunda nerdeyse bütün kaynaklar İran’ı işaret etmektedir. Bu da biz Türkler adına olumsuz bir durumdur. Kendi öz kültürümüzün en önemli ürünlerinden olan halı üzerinde, kendi insanımız çalışmadığı için, başka birçok üründe olduğu gibi halının kökenini de başkalarına kaptırmaktayız. Türkiye’de çalışmalar hem yetersiz kalmakta, hem de yapılan çalışmalar daha çok renk, desen ve şekiller üzerinde yoğunlaşmaktadır. Halının sanat değeri elbette yadsınamaz, ancak bunun yanında; tarihini, ekonomik değerini, kullanıldığı yerleri, kullanılış amaçlarını ve kültüre kattığı değeri de ele alan çalışmalara fazlasıyla gereksinim olduğu da açıktır.

Türk halıcılık tarihi üzerine yazılan kitaplarda ve bazı makalelerde Gördes halıcılığının Türk halıcılığı içindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar çeşitli müzelerde ve koleksiyonlarda bulunan Gördes halıları incelenerek yapılmıştır. Bu çalışmalarda Gördes halısının daha çok renk, desen ve süslemeleri üzerinde durulmuştur. Ancak Türk halıcılığını ve özelde Gördes halıcılığını sadece bu hususlar üzerinde durarak ortaya koymak mümkün değildir. Bu eksikliği bir ölçüde de olsa gidermeyi amaç edinmiş olan bu çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Gördes halıcılığı ile ilgili belgelere dayalı olarak yapılmıştır. Bu yönüyle bu çalışma, Gördes halıları üzerine yazılmış olan ilk kitap niteliği taşımaktadır.

Türklerin dünyaya kazandırdığı ve yaydığı bu eşsiz el sanatı bugün teknolojinin önlenemez baskısı altında suni bir ürüne dönüşmüş gibidir. Makinelerin sanat değeri olmadan ürettiği seri üretim halılar, sanat değerinden çok faydaya yönelik kabul edilmektedir. Oysa tarihi bin yıllarca geriye giden halı sanatı, bir toplumun ruhunu, kültürünü ve hayat tarzını renklerde desenlerde ve şekillerde ifade etmiş, halıda birey kendini nakış nakış anlatmıştır.

Amacı Manisa ve yöresinin tarihi, kültürel, ekonomik, sosyal ve bireysel değerlerini araştırmak, ortaya çıkarmak, arşivlemek ve gelecek kuşaklara aktarmak olan Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, bu çalışmaya destek vermekle önemli bir görevi yerine getirmiş olmaktadır. Merkez olarak, Manisa adına Doç.Dr. Ertan GÖKMEN’e bu önemli çalışmasından dolayı teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
Merkez Müdürü

Gördes Düğümü

Önsöz

Halıcılığın geleneksel Türk sanatları içerisinde önemli bir yeri ve tarihi bir geçmişi bulunmaktadır. Halıcılık Türklerin dünya medeniyetine hediye ettiği bir sanat kabul edilmektedir. Bu sanat başından beri Türklerin yaşadığı her coğrafyada var olmuştur. Halı dokuma tekniğini bulan ve onu dünyaya tanıtan da yine Türkler olmuştur.

Dünyada halı dokumacılığında iki tür düğüm kullanılmaktadır. Bunlardan biri "Gördes Düğümü", diğeri İranlılara ait "Sine Düğümü"dür. Dünya halı literatüründe düğüm tekniğine adını veren Gördes'in Türk Halıcılık Tarihinde önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Türk halıcılık tarihi üzerine yazılan kitaplarda ve bazı makalelerde Gördes halıcılığının Türk halıcılığı içindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar, çeşitli müzelerde ve koleksiyonlarda bulunan Gördes halıları incelenerek yapılmıştır. Bu çalışmalarda Gördes halısının daha çok renk, desen ve süslemeleri üzerinde durulmuştur. Ancak Türk halıcılığını ve özelde Gördes halıcılığını sadece bu hususlar üzerinde durarak ortaya koymak mümkün değildir. Şerare Yetkin, Türk halı sanatında henüz karanlıkta kalmış, cevap bekleyen bazı hususlar bulunduğunu, bunların Türk arşivlerinde bulunan vesikaların incelenmesi ile çözümlenebileceğini belirtmektedir. Yaptığımız bu çalışma ile Şerare Yetkin'in işaret ettiği hususlardan bir kısmına cevap verebilmeyi umut etmekteyiz.

Bu çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Gördes halıcılığı ile ilgili belgelere dayalı olarak yapılmıştır. Çalışmada kullandığımız belgelerde, devletin halı üretimindeki rolüne, hazine tarafından yapılan teşvik ve yardımlara, XIX. yüzyıl ortalarındaki Gördes halıcılığının durumuna, üretim faaliyetine dahil olan kurumların, tüccarların ve üreticilerin işlevlerine, Gördes halıcılığı aleyhine olan faaliyetlere, Gördes halılarının kullanıldığı yerlere, Mescid-i Nebvî için Gördes'te imal edilen halılara, bu imalatın nasıl organize edildiğine, yetkililerin ve ilgili kurumların bu konudaki görevlerine, gönderilen halıların boyutlarına ve sayılarına dair bilgilere yer verilmiştir.

Çalışma üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türk halı sanatının ilk devirlerine, Selçuklu ve Osmanlı halıcılığına ve bunlar arasında Gördes halıcılığının yeri ve önemine dair bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü, Gördes halıcılığı ile ilgili arşiv belgelerindeki bilgilerin değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Belgelerde yer alan bilgiler, Gördes ve Demirci'de kökboya üretimi, Gördes'te halıcılık dışındaki dokuma faaliyetleri, Gördes halılarının tefrişte kullanıldığı yerler, Gördes ve Uşak halıcılığı aleyhine olan faaliyetler karşısında üreticilerin tepkileri, Gördes ve Uşak halıcılığını geliştirmek için kredi yardımı yapılması ve gümrük muafiyeti tanınması, Harem-i Şerif-i Hazret-i Nebvî'nin Gördes halıları ile tefriş edilmesi, Mescid-i Nebvî için Gördes dışında halı dokutulması ve Gördes halılarının renk ve boyutları gibi ana başlıklar altında ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Gördes halıcılığı ile ilgili arşiv belgelerinde bizim değerlendiremediğimiz bazı hususlar bulunabileceği düşünülerek belgelerin konularına göre tasnif edilmiş transkripsiyonlarına yer verilmiştir. Belgelerin çeviri ve özetlerinin verilmesi ile bunların sanat tarihçileri ve diğer araştırmacılar tarafından kullanılmasına ve değerlendirilmesine imkân verilmiştir.

Eserin hazırlanması sırasında Osmanlıca belgelerin okunmasında kendilerinden yardım gördüğüm meslektaşlarım Doç. Dr. Cahit Telci'ye ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Günay'a, eserin yazılması sırasında zamanlarını ayırarak bana destek olan eşime ve oğluma, kitabın basılması fikrine olumlu yaklaşan ve gerekli desteği esirgemeyen Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a, kitabın basılmasına olumlu bakan Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ali Çelik'e çok teşekkür ederim. Kitabın dizgisini gerçekleştiren Serat Kotan'a ve basımı gerçekleştiren Celal Bayar Üniversitesi Matbaası çalışanlarına, kapak tasarımını yapan Öğretim Görevlisi Gürol Yeratı'ya şükranlarımı arz ederim.

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN
MANİSA-2014